

Jurgis Elisonas apie Panevėžio rajono archeologine vietas

Petras Juknevičius

Panevėžio muziejininkai pagrįstai gali šį žmogų laikyti savo pirmtaku, paveldosaugininkai – taip pat. Dideli jo nuopelnai tautosakai. Tas žmogus – Jurgis Elisonas (1889–1946), žinomas mūsų krašto pedagogas, zoologas. Į krašto istorijos tyrinėjimus jis įsijungė 1900-aisiais. Buvo Lietuvių mokslo draugijos narys ir nuolatinis bendradarbis. Nuo 1923 m. jis Valstybės archeologijos komisijos archeologinio skyriaus bendradarbis, vėliau – kultūros paminklų apsaugos įgaliotinis Panevėžio apylinkėms. 1923 metais įsteigus Panevėžyje Gimtajam kraštui tirti draugiją, iki 1940 m. liepos 1 d. buvo jos pirmininku. 1925 m. J. Elisonas pradėjo organizuoti Panevėžio muziejų. 1942–1944 m. buvo jo vedėjas.

Svarbūs jo darbai mūsų krašto archeologijai. 1925 m. „Švietimo darbe“, 4 ir 5 numeriuose, Jurgis Elisonas paskelbė duomenis „Archeologinių ir šiaip įdomių, tiek Panevėžio apskrities, tiek kitų artimų apylinkių, vietų sąrašas, kurį yra surinkę Panevėžio valstybinės gimnazijos mokiniai“. Pavadinimas liudytų, kad pagrindinį darbą nuveikė mokiniai. Bet juos šiai veiklai nukreipė J. Elisonas. Suprasdamas net mažiausios žinutės apie archeologinius objektus svarbą, nes dėl vis intensyvėjančios ūkinės veiklos šios rūšies paminklai nunykdamo negrižtamai, jis rašė: „*Pabraukiau žodį „tuoju“, nes atidėjus užrašymą tolimesniam laikui visuomet kuris nors mokytojas ar mokinys, užmiršta ką girdėjęs ar pasakojęs ir suteiktoji žinia savaiame dingsta*“. Ši J. Elisono pastaba neprarado aktualumo ir dabar.

Jurgis Elisonas suprato, kad tokiu būdu surinkta medžiaga – tik pirmasis archeologinio objekto užfiksavimas, kad jis nepretenduoja į kvalifikuotą aprašymą, kad tuos sąrašus patobulinti – ateities specialistų uždavinys: „*Žinoma, tikras archeologas galėtų prikišti dedamam čionai darbui du dalykus, būtent medžiagos suskirstymo netobulumą ir paduotųjų archeologinių vietų aprašymo netikslumą (tikra vieta neparodyta, matavimai neatlikti ir t. t.). Su šiais priekaištais iš anksto sutinku, bet laikau juos neišvengiamais mokinių darbe, nes sunku reikalauti iš neprityrusio mokinio tokiam, kaip čionai dedamasis,*

darbe tikslumo ir visašališkumo. Manau, kad rimti mūsų krašto tyrinėtojai turės progos ir šituo mokinių sąrašu pasinaudoti, nes jiems nurodyta, kas pravartu mūsų krašte patyrinėti“. (Švietimo darbas. – Nr.4. – P.305).

J. Elisonas neklydo: jo medžiaga pasinaudojo Petras Tarasienka, 1928 m. išleistame darbe „Lietuvos archeologijos medžiaga.“, ja remtasi sudarant „Lietuvos TSR archeologijos atlaso“ 2-ąjį tomą, skirtą Lietuvos piliakalniams.

Minėtame J. Elisono darbe pateikiama žinių apie 331 objektą. Kai kurie paminėti ne vieną kartą, greičiausiai dėl skirtingų žinių pateikėjų. Čia randame žinių apie 18 Panevėžio rajono archeologinių vietų.

Apie Berčiūnų pilkapius rašoma, kad *„kaimo lauke pušimis yra apaugę milžinkapiai. Kaimiečiai pasakoja, kad tuos milžinkapius sukasę švedų karo metu, pasakojama taip pat, kad jie užsilikę nuo prancūzų karo. Šituose kapuose randama įvairių liekanų“* (P.434).

Gailiūnų–Voverynės pilkapiai, pasak čia pateiktos medžiagos, yra ruožas akmenimis apdėtų kalnelių ir pasakojama, kad tai esą seni lietuvių kapai (P.434.).

Trumpai paminėti Gasparų pilkapiai: *„Lauke yra seni kapai, kuriuose nieko nebelaidoja, juose galima rasti žmogaus kaulų“* (P.309).

Yra žinių apie Gasparėlių (P.321), Tiltagalių (P.318, 446) pilkapius, Dikonių pilkapį (P.439).

Išlikęs Zubiškių pilkapis – tai buvusio pilkapyno palikimas. Ardami lauką kaimiečiai čia rasdavo didelių žmonių kaulų. Pateiktas padavimas apie Milžinų kovą (P.312).

Yra žinių ir apie plokštinius kapinynus. Antai, apie Gilbonių kapinyną rašoma: *„Netoli kaimo yra vadinamieji milžinkapiai; juos iškasama žmogaus kaulų, nors žmonių tuo tarpu tenai nebelaidojama“.*(P.435).

Paminėtas Rimiškių kapinynas (P.445).

Gana išsamios žinios apie Likpetrių kapinyną: *„Kaimo lauke yra nemažas kalnas, kurį vietos kaimiečiai vadina Liepkalniu; jame kaimo gyventojai bulves slepia. Kasant duobes, ten prikasama žmogaus kaulų, senovės ginklų, pinigų ir įvairių dalykų“* (P.315)

Apie Pagiegalos kapinyną rašoma, kad jis yra „*Santakoje Lavėnos ir Pietupio upelio*“, kad tai švedų kapai, kuriuose iškasama pinigų, kalavijų ir didelių kaulų (P.446).

Šiek tiek žinių yra apie Aščiagalių (P.320), Naujamiesčio (P.324), Barinės (P.313), Kiučių–Linonių (P.320, 327) kapinynus.

Apie Burvelių alkakalnį, vadinamą Koplyčkalniu, pateiktas pasakojimas kaip žmonės bandę jį kasti (P.320).

Įdomūs duomenis surinkti apie Naurašilių mitologinius akmenis (P.307) bei Kiaužerių akmenį su „Paukščio pėdomis“ (P.306).

Daug vietos paskirtą Upytės piliakalniui – legendomis apipintam Čičinsko kalnui (P.450-451). Minimas Papušių piliakalnis (P.441, 444).

Vertingų duomenų galima rasti apie jau sunaikintus archeologinius objektus arba objektus nebelaikomus archeologiniais. Tai duomenys apie Bliūdžių akmenį su pėda (P.306), Vilkelių akmenį, Povilauskų (P.307), Lepšių (P.315, 436), Papušių, matyt Nevėžninkų (P.324, 436) pilkapius (P.307), Plukių (P.311, 317), Uliūnų (P.312), Kairių (P.314), Žvikių (P.437) kapinynus ir kitus objektus.

Surinktą ir skaitytojams pateikiamą medžiagą J. Elisonas klasifikuoja mišriu tautosakiniu – archeologiniu principu: „Akmenys su įvairiais ženklais“, „Buvusių kapų ir žmogaus skeletų liekanų radimo vietos“, „Buvusių mūšių ir karo liekanų vietos“, „Įvairių radinių ir senovės liekanų radimo vietos“, „Kai kurie padavimų pažymėti kalnai“, „Maištininkų karo su rusais pėdsakai:“, „Milžinkapiai“, „Paskendę varpai ir bažnyčios“, „Piliakalniai“, „Prancūzų kapai“, „Stabmeldžių kulto padavimų vietos“, „Švedų liekanos“, „Velniakalniai, velniabalos ir kt. panašios vietos“, „Įvairios vietos“.

Dabar sukaupta archeologinių tyrimų medžiaga leidžia didelę dalį J. Elisono surinktos medžiagos įvertinti kritiškai. Bet tai nė kiek nemenkina jo atlikto darbo vertės.

Šaltiniai ir literatūra

1. Bakonis E. Panevėžio „Gimtajam kraštui tirti draugija“ 1923–1940 metais // Panevėžio istorijos fragmentai. – Panevėžys. – 1993. – P.60-68.
2. Baliūnas V. Panevėžio Juozo Balčikonio gimnazija (1727–1995). – Panevėžys. – 1995. – P.55, 62, 65, 66, 75, 94, 100, 103, 106, 113, 114, 128.
3. Baliūnas V. Jurgio Elisono 100-ąsias gimimo metines minėsime rugsėjo 19 dieną // Panevėžio tiesa. – 1989 09 16.

4. Bugailiškis P. Gyvenimo vieškeliais. – Šiauliai. – 1994. – P.16, 117, 290, 295, 367, 368, 369, 394, 408, 414.
5. Elisonas J. Archeologinių ir šiaip įdomių, tiek Panevėžio apskrities, tiek kitų artimų apylinkių, vietų sąrašas, kurį yra surinkę Panevėžio valstybinės gimnazijos mokiniai // Švietimo darbas. – Kaunas. – 1925. – Nr.4.– P.305, 306, 307, 309, 312, 313, 314, 315, 318, 320, 321, 324, 327; Nr.5. – P.434, 435, 436, 437, 439, 441, 444, 445, 446, 450-451.
6. Elisonas Jurgis // Lietuvių enciklopedija. – T.5. – Boston. – 1955. – P.480-481.
7. Juknevičius P., Kaziukonis L. Ar minėsime jubiliejų ? // Panevėžio tiesa. – 1988 11 26.
8. Juknevičius P. Jurgis Elisonas apie Panevėžio rajono archeologines vietas // Krašto paveldas-8. Konferencijos, skirtos Pasaulinei kultūros paminklų ir saugomų vietovių dienai paminėti, pranešimų tezės / Sudarytojas ir redaktorius P. Juknevičius. – Panevėžys. – 2008. – P.5-6.
9. Juknevičius P. Jurgis Elisonas ir archeologija // Panevėžio rytas. – 1993 06 29.
10. Jurgiui Elisonui – 100 metų (1889–1946–1989) / L. Kaziukonis. Lankstukas. – Panevėžys. – 1989.
11. Jurgis Elisonas 1889–1946. – Vilnius. – 1997.
12. Kaziukonis L. Jurgiui Elisonui – 100 metų // Gimtinė. – 1989. – Nr.12.
13. Kulikauskas P., Zabiela G. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). – Vilnius. – 1999. – P.233.
14. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. – T.2. – Vilnius. – 1975.
15. Paminėjo J. Elisono jubiliejų // Panevėžio tiesa. – 1989 09 23.
16. Panevėžio rajono savivaldybės paveldosaugos dokumentacija.
17. Naruševičius K. Apie buvusį gimnazijos direktorių Jurgį Elisoną // Panevėžio mergaičių gimnazija: Atsiminimai. – Panevėžys. – 1992. – P.9-10.
18. Tarasenka P. Lietuvos archeologijos medžiaga. – Kaunas. – 1928.
19. Umbrasaitė A. Jurgis Elisonas, kurio nedera pamiršti // Panevėžio rytas. – 1996 01 05.